

ЗА СИНТАКТИЧНИЯ АСПЕКТ НА ОПРЕДЕЛЕНОСТТА

Мариана Георгиева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

Резюме. В изследването определеността се представя като синтактична категория. Тази категория е предикатност. Предикатност се нарича признакът на субект, който може да е първо глаголно лице, второ глаголно лице или аргумент от групата на субекта или групата на предиката, съответно на подлога или на сказуемото. Този признак е следствие на предикативността като отношение между него и предиката. Отношението може да бъде и между предикат и лице. Предикатността се приписва при изграждането на субектно-предикатното отношение като съдържание на предикативността – основен признак пък на изречението. Нейните значения са първо и второ предикатно лице (подлог и сказуемо) и аргументите (група на подлога и група на сказуемото).

Ключови думи: предикатност; синтактична категория; субект; обект; предикативност

Трябва да се признае, че изследванията, посветени на категорията определеност на имената, отчитат нейната сложност и все още непреодоляната проблематичност в изясняване на спецификата. Този факт е достатъчен, за да се приеме, че проблемът с членуването на имената (в най-голяма степен при имената от м.р., ед. ч.) е следствие от проблематичността в характеристиката на езиковата категория. Тук не може да се прави компромис с дублетност или пък честотност на употребите. Това е проблем на структурата на мисълта като модел на комуникативната единица. Няма как да „посягаме“ на основна единица от езиковата структура, защото това би било недопустимо спрямо езиковото мислене и езиковото съзнание съответно.

В подкрепа на тезата за необходимост от модерен изследователски подход по отношение на категорията определеност при имената и специално проблемите на членуването (преди всичко на имената от м.р., ед. ч.) е позицията на Вania Зидарова в нейния труд „Семантика и прагматика на детерминацията в български език“: „Появата на определени и неопределени форми при имената е една от най-важните структурни промени в българския език. Морфологичната традиция установява именна категория, традиционно наричана определеност/неопределеност, чието

наименование не е особено сполучливо. ...Учудващ, но безспорен факт е, че до днес усилията на учените не са довели до единодушно разбиране за същността и функционирането на категорията. ... За трудностите при описанието на категорията допринася и обстоятелството, че учените прилагат доста разнородни подходи, ползват различен терминологичен апарат, акцентират върху различни страни на определеността и неопределеността. ... Своя отговор чакат такива фундаментални въпроси като: ... структура и семантично съдържание на категорията; ... наличие или липса на формално изразен неопределителен член; необходимост от съществуване на две членни форми за мъжки род, езиково ниво, на което се реализира категорията...“ (Zidarova, 2017: 2).

Ив. Куцаров пише, че това е „една от екзотичните прояви на съвременния български език, доколкото не е присъща на нито един от останалите славянски езици“, която „присъства в най-изучените европейски езици“ (Kutzarov, 2007: 447).

Според Р. Ницолова това е „много сложна граматическа категория, която има семантично-прагматичен характер“, а „значението на артиклите е един от най-трудните въпроси в езикознанието“, като употребата се обяснява със синтактичната позиция (Nitsolova, 2008: 78 – 81). Следва да се обърне внимание и на свързването на членуването с теорията за актуалното членение на изречението, което застъпва Св. Иванчев в средата на миналия век (Ivanchev, 1957). Т.е. членуването на имената от м. р., ед. ч. проявява на практика функционалността на граматическа категория, чиято същност се разполага във философията на езика да материализира човешката мисъл, а пък формата на тази граматическа категория е своеобразен „синкретизъм“, в който се наслагват преходи от синтетизъм към аналитизъм и обратно. Този тежък граматически феномен, естествено, изисква дълбок и категоричен анализ, който да се превърне в методика на езиковото съзнание. Науката за езика тук в най-голяма степен трябва да даде отговора на въпроса „защо?“. Отговорите на въпросите „какво?“ и „как?“ се членува, не са достатъчни на езиковата личност за нейната култура при тези случаи на употреба. Всички знаем правилата на граматиката за това, но се греша. Безспорно отсъства методологията, а това означава, че има недостатъчност на анализа на природата, на същността на категорията.

Може и по друг начин да се изведе това предизвикателство. Категорията няма коректно наименование. Категорията е специфична за българския език (а видно и във!) – няма славянски езикови аналози, но има европейски. „Много сложна“, както по-горе е отбелязано, пише Р. Ницолова. И понеже често все се греша в употребата ѝ за имена от м.р., ед.ч., да я отхвърлим, искат много от нас. И се търси обосноваване в повсеместната и честа грешка. Само че социологията не е модератор на науката. Ако ще се придържахме към модератор, то всепризнатият модератор е философията, по дефиниция. Социологията е само статистика в случая с „мъките“ на употребата на пълен и кратък член при имената от м.р., ед.ч. в българския език. Затова не е възможно отхвърлянето на употребата на пълен член. Би било „силово“ механика, която няма да направи езика „пригоден“ или „пригодим“. Обратно –

нас ще ни направи в невидима, но някаква степен „непригодни“ и „непригодими“. И тук социологията би следвало да „бие камбаната“ за науката за езика.

Функционалността на употребата на членуването е синтактична. Детерминацията „се проектира ... и върху значението на цялото изречение“ (Nitsolova, 2008: 85). Ницолова последователно отбелязва синтактичните позиции на употреба на пълен член в ед.ч., м.р.: „когато името е подлог в изречението“, „когато името е приложение към подлога“, „когато името е **предикатно** име“ (удебеляването е мое – М.Г.), „когато името е обособено определение или приложение към подлога или сказуемното определение, както и определение към обособеното приложение към подлога или сказуемното определение“, „когато името е вметнато определение или приложение към подлога или сказуемното определение“, „когато името е присъединена част на изречението – определение или приложение към подлога или сказуемното определение“, „когато прилагателното име, местоимението или причастието е първото определение на подлога“, „може да се членува и **всяко** (удебеляването е мое – М.Г.) от определенията на подлога или предикатното име“ (Nitsolova, 2008: 81).

Защо подлогът по право е носителът на пълен член? Подлогът е главна, синтактически независима част на изречението, с която се изразява вършителът на глаголното действие или лицето на глаголното състояние, когато сказуемното означава състояние, а не действие. Оттук се налага безспорно изводът, че категорията в същността си се разполага по отношение на предицирането. Приписването на признак на лицето, което се изразява с подлога, чрез действието на глагола, с който се изразява сказуемното, е своеобразна конкретизация; отделеност от множеството субекти и релации в тяхната всевъзможност. Предикацията, като субектно-предикатно отношение, приписва признак, което е специфициране, определяне, т.е. определеност. Действието или състоянието, които се съдържат в семантиката на глагола, с който се изразява сказуемното, квалифицират лицето. Затова членуването е маркерът на екстраполацията на признака от действието към съответното лице, а не към лице по принцип. Неслучайно демонстративът в старобългарски език е, така да се каже, посредничил в това отношение между действието и лицето. Показателното местоимение е указвало избора на лицето за конкретния „реципиент“ на признаковостта от актуалността на действието или състоянието на предиката (глагол – сказуемо). Демонстративът е маркирал „кохезията“ лице – предикат до определеност, която всъщност е смисълът на изреченската структура. Изречението *‘Ученикът чете’* е със смисъл, който се свежда до това, че този ученик *чете*, а не просто някой или един ученик, просто ученик, не например друг – човек, лекар, мъж, жена и пр., *чете*; т.е. не просто един, а само, точно един и никой от възможните други все ученици, от останалите, които също са например ученици, *чете*. Това е ученик, който чете, а не пише или говори, да речем. Демонстративът в старобългарски език изглежда има обяснение за задпоставеността си. Анафоричността може да се приеме като израз на деликатност и солидарност ведно спрямо името и неговото право да е първо позиционирано. Така се улеснява рецепцията на адресата за сми-

съла на изреченската структура и за коректното съответствие на мисълта. От друга страна, контактното разположение и спрямо глагола-сказуемо благоприятства кохезионната функционалност на демонстратива. Налице е експликат – посредник не на отношението, а на приписването на признака, на квалификацията в резултат на отношението. Иначе отношението се изразява във и със съгласуването по род и число на сказуемото с подлога. Доказателството се носи от парадокса в дефинирането на главна, зависима част, каквото е сказуемото, но главна, независима част, каквото е подлогът. Лицето тоест е независимо. Действието или състоянието всъщност са следствие на негова воля, активност, потенция, които го квалифицират, специфицират, определят, категоризират. С други думи, демонстративът в старобългарски, днес определителният член е маркер за лявата глаголна интенция, което си е валенция на глаголната лексема, и на семантичната валенция на името едновременно. Резултатът е признакът, приписан на лицето (името) като ефект от действието (контакта). Доказателство за това представя причастието – деятелно (*четящ, чел*), страдателно (*четен*). Нека да не подминаваме наименованието – при-част(ие), не (*приглаголие), защото „неличните глаголни форми означават номинализиран признак на предмет, свързан с глаголното действие“, пише Р. Ницолова (Nitsolova, 2008: 429). Не може да се отхвърли наличието на имплантирана екстраполация, каквато е философията на определителния член. Да не се съгласим с такъв анализ, означава да отказваме природата на причастията, които се употребяват „атрибутивно като обикновени или обособени определения“ (за употребата на причастие като определение вж. Nitsolova, 2008: 81; 162). Например: **Четящият** ученик е знаещ; **Челият** ученик отговаря правилно.

Позиционната особеност на присъствието (наличието) на определителния член при поредица от самостоятелно лексикално изразени определения на лицето е винаги на първото, защото това е концентрираният признак, синтезиран, наслаган и насложен, който прецизира лексикалната експликация на глаголното лице – бенефициента на предикатния признак. Дефиницията на нееднородните определения пояснява, че всяко дистантно разположено спрямо определяемото определение се отнася към комплекса от определяемо и предхождащото или предхождащите ги до него определения, т.е. всяко или всички разположени между него и определяемото други определения: **Образованият** младеж спечели приза; **Възпитаният образован** младеж спечели приза; **Красивият възпитан образован** младеж спечели приза. С други думи, всяко следващо в обратна на определяемото посока определение е грацията на признаци, признак в признака (спирала по вертикала), така да се каже, прецизиране на квалификация, чийто връх по право се маркира граматически с членната морфема. Контрапунктът потвърждение е еднородността, при която всеки признак е в равностоеен, пряк контакт с определяемото и позиционирането не го препятства. При еднородните определения се реализират множество семантични валенции на определяемото и няма признак в признака. Тази множественост, изградена, образно

казано, на принципа на ветрилото и синтактичната равностойност, разбираана и проявявана като лексико (семантико)-граматична връзка, неутрализира маркера за определеност – членната морфема, тъй като по семантичен път определя бенефициента на предикатния признак, т.е. няма нужда от други маркери за това: *Вгълбен, любознателен, симпатичен младеж четеше книга на близката пейка.*

Разбира се, че и еднородните определения могат да бъдат членувани, само че всяко от тях приема членната морфема точно заради прекия семантичен контакт с определяемото, което потвърждава линейността на разположената признаковост, а това е натрупване, което по-скоро носи стилистичен ресурс, отколкото просто смислов: *Вгълбеният, любознателният, симпатичният младеж четеше книга на близката пейка.*

При съюзно изразената връзка между определения членната морфема е само върху елемента в препозиция на съюза, тъй като функционалността на съюза осигурява равнопоставеността на финалния компонент от веригата, заради което е кумулативността. Предвид на това, ако се членуват и двата елемента, се въвежда второ, имплицитно определяемо: *Високият и симпатичният младеж четяха, но не четеше.*

За това пунктуацията е графичното различие за еднородни, безсъюзно свързани или нееднородни определения. Интонацията, като ресурс на субекта на езика, естествена част от неговия модус, определя отнасянето на елементите един спрямо друг – все едно признак към определяемо – подлог, или при други части на изречението, но винаги все заради информативното осигуряване на и за бенефициента на предикатния признак.

Точно субектно-предикатното отношение и приписването на признак чрез него на глаголното лице – субект, е причина за отсъствието на морфологичен маркер в случаите, когато лексемата – експликатор на субекта, иманентно е с неопределена семантика, което означава вариативност на субектите. Такъв е случаят с употребата на неопределителните местоимения например: *Някой пее; Някои четат* и пр. Изобщо принципната семантика на дейксиса е своеобразна общовалидност по отношение на субекта, а не конкретност. Изключението е при притежателните местоимения, които предполагат притежаваното, а пък Р. Ницолова допуска „имплицитен предикат“ при тях (Nitsolova, 2008: 167).

Опитите или намеренията да се отхвърли определителният член, и то пълният, са обречени. Няма как да се разруши валентната природа на семантиката. Не е възможно да се руши тази част от субектно-предикатната структура като матрица на мисленето и формула на изречението. Не може да се отнема каквото и да е от предикацията като философска формула на комуникацията, защото това означава, че рушим комуникативната единица.

Пълният определителен член маркира първото предикатно лице – подлога, независимата главна част на изречението, с която предикатът – зависимата главна част, се съгласува по род и число благодарение на лявата, обратна интенция (валенция)

на глагола. Що се отнася до именната част в съставното именно сказуемо, за което по дефиниция се знае, че семантиката на предикатния признак е точно в името, докато глаголът е носител на категориалните граматични значения (време, залог, наклонение и пр.), то пълната членна морфема, ако е налице, защото е вариативна тази употреба, е заради първото глаголно лице – субекта, на който се приписва признакът, който се определя чрез предикативното отношение и предикативната връзка в изречението. Трябва да се обърне внимание на вариативността на наличие – отсъствие на членна морфема: *Момчилов е директорът; Момчилов е директор; Ти си директор* и т. н. Явно е, че смисълът е с различни нюанси и има различна комуникативна перспектива, има разлика в информативната себестойност. В първия вариант смисълът е, че Момчилов, а не някой друг е директорът; във втория и третия – че Момчилов е директор, а не например зам.-директор или управител; ти си директор, а не помощник-директор или нещо друго, да речем. Всичко това обаче препраща към модус, когнития; към контекст или към различни компоненти на комуникативната ситуация, което потвърждава ролята на синтаксиса – хипер-, хипо-, пара-, все едно. Т.е. употребата на членната морфема не е въпрос на морфологичната характеристика на имената и на тяхното морфологично разполагане, поведение. При това е налице и вариативност – като хипотеза – в един и същи случай.

От посоченото по-горе може да се направи извод, че субектът на глаголното действие или състояние, първото глаголно лице, което реализира лявата интенция на глаголната лексема, може да не се членува и тогава изречението има аксиоматичен смисъл, по принцип. Ако се членува обаче, при имената от м.р., ед. ч. членната морфема е с пълната си форма, понеже формите за м.р. са две.

Кратката форма за членуване, когато името е от м.р., се употребява, когато името не е първото глаголно лице, а е второто глаголно лице, дясната интенция на семантиката на глагола. Това е обектът на предикатното действие, който завършва комуникативната себестойност на предикатната семантика: *Той чете – Той чете роман – Той чете романа; Момчето играе – Момчето играе с топка – Момчето играе с топката.*

При имената от женски и среден род членната морфема е една-единствена съответно за рода и няма диференциация на употребата. Във всички случаи обаче има разлика в смисъла при употребена членна морфема и при неупотребена членна морфема: *Той чете книга и Той чете книгата.* (Тук само обръщаме внимание на примера от седма задача на тазгодишния държавен зрелостен изпит по български език и литература със смущаващата предвид на изреченския смисъл нечленувана форма на 'Комисия', което въпреки всякакви защитни тези не издържа и задачата бе анулирана в крайна сметка. При това името е от ж.р. и морфологическият канон не бе нарушен, но смисълът, синтаксисът бе взривен, така да се каже.)

Ние твърдим, че определителният член е експликат на синтактична категория, която се изразява в приписване на признака на предиката на субект, който може да бъде първо глаголно лице – подлог, и второ глаголно лице – допълнение. Тъй като

предикатът – сказуемо, има аргументи (групата на сказуемото), то имената, с които те се изразяват, също могат да имат определителен член.

В случаите, когато името е от м.р., ед. ч., предвид на вариантите на членната морфема – пълна и кратка форма, пълната форма се използва за име, с което се изразяват субектът на предиката и неговите аргументи (групата на подлога). Имената в групата на подлога могат и да не се членуват, ако смисълът е аксиоматичен.

Когато името от м.р., ед. ч. е елемент от структурата на предиката (именна част в съставен предикат), то това име също се членува с пълна форма, защото признакът от неговата семантика се приписва на субекта на предиката.

Когато името от м.р. е в групата на сказуемото, но не е име в сказуемото, то се членува с кратка форма. При имената от ж.р. и ср. р., както и при мн. ч. на имената няма вариативност, защото членната морфема за всеки от тези случаи е една-единствена.

Според нас тази синтактична категория естествено се нарича предикатност. Предикатност се нарича признакът на субект, който може да е първо глаголно лице, второ глаголно лице или аргумент от групата на субекта или групата на предиката, съответно на подлога или на сказуемото. Този признак е следствие на предикативността като отношение между него и предиката. Отношението може да бъде и между предикат и лице.

Този признак се приписва при изграждането на субектно-предикатното отношение като съдържание на предикативността – основен признак пък на изречението. Нейните значения са първо и второ предикатно лице (подлог и сказуемо) и аргументите (група на подлога и група на сказуемото).

Нулевият член е изреченски инвариант с афористичен смисъл.

Неопределителният член не може да бъде граматическо значение на категорията предикатност, защото нейният прототип е признаковост, вид определеност.

Семантиката на категорията е признак и той не може да отсъства при никакви условности и в никакъв случай. Негацията е несъвместима. Употребите на 'един' са изреченска част, а не неопределителен член.

ЛИТЕРАТУРА

- Зидарова, В. (2017). Семантика и прагматика на детерминацията в български език. *Автореферат. с. 2.*
- Иванчев, Св. (1957). Наблюдения върху употребата на члена в българския език (Във връзка с една непопулярна у нас синтактична теория). *Български език*, 6. с. 499 – 524.
- Куцаров, И. (2007). *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Паисий Хилендарски. с. 447.
- Ницолова, Р. (2008). *Българска граматика. Морфология*. София: Св. Климент Охридски.

REFERENCES

- Zidarova, V. (2017). Semantika i pragmatika na determinatsiyata v balgarski ezik. *Avtoreferat*. s. 2.
- Ivanchev, Sv. (1957). Nablyudeniya varhu upotrebata na chlena v balgarskiya ezik (Vav vrazka s edna nepopulyarna u nas sintaktichna teoriya). *Balgarski ezik*, 6. s. 499 – 524.
- Kutsarov, I. (2007). *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Paisiy Hilendarski. s. 447.
- Nitsolova, R. (2008). *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

FOR THE SYNTACTIC ASPECT OF DETERMINATION

Abstract. According to this research, the definiteness is a syntactic category and it is called “predicateness”. Predicateness may serve as characteristics of the subject, as well as of the object of the action expressed by the verb. This characteristics is a consequence of the predicativity. The identifying member is a syntactic category synonym, attributed to the attribution of the predicate to an entity that may be the first verb, a subject, and a second verb, addition. This attribute is attributed to the construction of the subject-predicate attitude as the content of predictability - the main sign of the sentence.

Keywords: predicateness; syntactic category; the subject; the object; predicativity

✉ **Prof. Mariana Georgieva, DSc.**

Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., block 17
Sofia, Bulgaria
E-mail: mv.georgieva7@gmail.com